

УДК 911.3

Мізіна С.К.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Просторово-часовий аналіз господарського освоєння ландшафту річища Трубіжу

Розглянуто господарське освоєння річища Трубіжу; зазначено, що антропогенне навантаження на річище на різних проміжках часу було нерівномірним, однак інтенсивним. Це дало можливість виділити сім етапів, які детально відображають процес перебудови натурального річища в антропогенне. Виділено етапи активного будівництва мостів, дамб та водяних млинів, як початок антропогенізації річища. Показано, що інтенсивне антропогенне навантаження на річище Трубіжу припадає на минулі два століття, яке зумовлено проведенням меліоративних осушувальних робіт та ліквідацією дефіциту водності річки. Зазначено, що на перебудову ландшафтної структури гирла річища вплинуло спорудження Канівського водосховища та низки його захисних споруд. У подальшому необхідно дослідити вплив меліоративних систем, зокрема гідротехнічних споруд, на ландшафт та природу басейну р. Трубіж з розробкою заходів їх раціонального використання.

Ключові слова: Трубіж, річище, меліоративні роботи, гідротехнічні споруди, господарське освоєння, антропогенізація, раціональне використання.

Mizina S.K. Space and time analysis of landscape of the Trubizh riverbed economic development. The landscape of the Trubizh riverbed economic development has been studied; it states that anthropogenic influence on the riverbed at different time intervals was uneven but intensive. This enabled us to identify seven stages that in detail show the process of restructuring natural riverbed in anthropogenic. It is shown that Trubizh economic development began with the settlement of the island dune areas; later settlements tend to floodplain and channel was used for transportation and trade. Active Trubizh riverbed development was at the time of Kievan Rus. First piers were built as well as the number of ferry increased in the riverbed with the further development of society and the emergence of closer cultural and trade relations between the countries. We singled out a stage of active construction of bridges, dams and water mills as the beginning of riverbed anthropogenisation. It is shown that intensive anthropogenic influence on the Trubizh riverbed took place during the past two centuries, due to ameliorative drainage works and the elimination of water level deficit in the river. It is shown that landscape structure of Trubizh riverbed was actively restructured at the end of the 19th century. However, the peak of anthropogenic influence was in 1960s-70s of the 20th century. It was found that the degree of influence of ameliorative drainage on landscape structure of Trubizh riverbed. We discuss reasons and consequences after construction of Trubizh drying and wetting system. It is noted that the restructuring of the mouth of riverbed landscape structure was affected by the construction of Kaniv Reservoir and some of its defense buildings. It shows that the beginning of the 21st century is characterized by weakening care of drainage ameliorative systems which results in the return to water-logging; a significant number of hydro-technical buildings have moved from the landscape-engineering class to landscape-technogenic systems. Further studies should be focused on the way ameliorative systems, particularly hydro-technical buildings, influence the landscape and the nature of the basin of the river Trubizh as well as designing activities for their rational use.

Key words: Trubizh, riverbed, ameliorative works, hydro-technical buildings, economic development, anthropogenisation, rational use.

Наявність проблеми. Господарське освоєння басейну річки Трубіж розпочалося близько 40 тис. років тому, було постійним, але нерівномірним. Зважаючи на нерівномірність становлення економічного та політичного життя суспільства, освоєння річища деколи пригальмовувалося, однак не зупинялося. Інтенсивне антропогенне використання річища Трубіжу відбулося за минулі два століття, особливо унаслідок проведення меліоративних робіт на торфованих землях. Річище Трубіжу є головним водогосподарським каналом регіону, однак надмірне антропогенне навантаження призвело до зменшення водності річки, зубожіння флори та фауни, корінної перебудови поверхневих форм рельєфу та частково

геологічної будови. Результати дослідження цих змін необхідно враховувати у процесі розробки регіональних планів та проектів з раціонального природо-користування в долині річки Трубіж.

Аналіз попередніх публікацій. Уперше господарське освоєння басейну річки Трубіж почали досліджувати історики [5, 9]. Однак їхні дослідження обмежувалися лише побічним описом освоєння Трубіжу під час характеристики розміщення стародавніх поселень. Детальніше антропогенне навантаження на басейн річки Трубіж, будівництво водяних млинів, мостів, дамб і гаток розглянуто у працях В.М. Гузія, В. Іваценка, М. Толочка та ін. Антропогенізація річища детально розглянута у праці І.А. Запольського [2]. Однак у цьому дослідженні більше уваги приділено лише впливу антропогенізації на зміну рівня ґрунтових вод. У праці Н.І. Пшенничного та К.С. Семенова [8] досліджено Трубізьку осушувально-зволожувальну систему, питання її експлуатації та господарське освоєння заплави річки Трубіж.

Мета – аналіз процесу господарського освоєння ландшафту річища Трубіжу.

Результати дослідження. Аналіз історичних й архівних матеріалів показує, що господарське освоєння басейну Трубіжу з найдавніших часів і до XIX ст. було незначним. Активне господарське освоєння Трубіжу припало на минулі два століття, що зумовило повну перебудову ландшафтно-структури річища. За інтенсивністю антропогенного навантаження освоєння річища Трубіжу можна розділити на такі, різні за проміжками часу, етапи.

Етап початкового освоєння річища Трубіжу (40 тис. р. до н. е. – I тис. н. е.). Освоєння басейну Трубіжу розпочалося ще в пізньому палеоліті. У той час річище Трубіжу, середня течія якого являла собою суцільне торфовище, характеризувалося наявністю, оточених водою, островних дюнних масивів. Природна захищеність цих островів сприяла їх освоєнню. Одним із таких був острів Великий Баличин, розташований у річищі біля нинішнього с. Вовчків [9]. Поселення на цих островах мали тимчасовий характер, тому не впливали на ландшафтну структуру річища.

Активне освоєння річища Трубіжу розпочалося з приходом на Лівобережжя скіфів (VII ст. до н. е.). Річку починають використовувати як водний торговий шлях з грецькими містами. По Трубіжу човнами возили хліб, худобу та хутро, а натомість отримували вино, ювелірні вироби та кераміку. У давні часи річка була глибока, судноплавна, підтвердженням цього є знайдені на дні уламки суден та великі стародавні якорі. Один із таких якорів було знайдено на дні річища Трубіжу біля м. Переяслав-Хмельницький, його довжина майже 3 м [5]. На зміну Скіфії приходить зарубинецька культура (III ст. до н. е.), яка продовжує використовувати річище з метою торгівлі з містами Причорномор'я. Човнами возили зерно та шкіри диких звірів. Однак таке освоєння суттєво не впливало на ландшафтну структуру річища.

Етап будівництва у річищі Трубіжу примітивних ландшафтно-інженерних систем (IX – XIV ст.). Активне селитебне освоєння басейну Трубіжу припадає на добу Київської Русі (IX–XIII ст.). Розвивається торгівля з Візантією. З розбудовою міст встановлюються тісні торговельні зв'язки між ними та аграрними провінціями. Трубіжем баржами, кораблями та човнами перевозили сіно, зерно, овочі, шкіряні вироби, прикраси із золота та срібла, зброю, мед, віск та інші товари.

У X ст. на Трубіжі почали будувати мости і гатки. В Іпатіївському літописі зазначено, що київський князь Володимир своїм слугам наказав: «Теребите пути и мосты мостите». Мости «мостити» означало не тільки будувати їх через річки, але й настилати дерев'яні гаті через болота [6]. Мости мали стратегічне значення, як

зазначено в літописі: «ибо снесет случайно мост или спалит его неприятель, и нет далее пути» [6]. Спочатку вони були дерев'яні та мали примітивну конструкцію, згодом відбувається удосконалення мостів (змінюється матеріал та розмір). Після навали монголо-татар (XIII – XIV ст.) господарське освоєння річища частково призупиняється.

Етап активного будівництва ландшафтно-інженерних систем у річці Трубіж (XV–XIX ст.). З розвитком суспільства встановлювалися тісніші культурні та торговельні зв'язки між країнами. У XV ст. функціонувала торговельна дорога з Києва на Басань. Вона проходила через с. Світільне, де була паромна переправа через Трубіж.

У XV–XVI ст. зростає значення Трубіжу як головної водогосподарської артерії регіону. Річище використовували з господарською метою: ловили рибу, вимочували коноплі, льон, вибілювали полотно, прали білизну, а також – для перевезення човнами скошеної зеленої трави та сухого сіна для годівлі худоби. Вантаж переправляли до пристані або до берега навпроти городів. Пристані функціонували в Калиті, Бобрику, Богданівці, Опанасівці, Заворичах [1]. У 1622 році згадується Забобрицький, а ще раніше Кучуків острови. Також відомий найбільший трубізький острів – Каюпин – з лісовими масивами Леськове та Ревине, які поступово вирубували.

У XVII ст. Трубіж усе частіше починають використовувати з метою транспортування вантажів та перевезення населення, у зв'язку з активним розвитком базарів. Мешканці сіл добиралися до базарів у Переяславі, Баришівці та Березані водним шляхом. Ці шляхи були не легкими. Щоб потрапити річищем до Березані, потрібно було біля Вітошеного гаю звернути в річку Недру, а там уже – до місця призначення [10].

У с. Пристроми вздовж річища Трубіжу прорито каналу, яка стала основним транспортним шляхом до Баришівки та Переяслава [10]. Канаву сполучили зі старим річищем каналцями – «стружками». Також такі «стружки» були прориті від старого річища і до окремих городів. Їх використовували для господарських потреб.

XVIII ст. характеризується активною забудовою річища Трубіжу греблями та водяними млинами. В Описах Київського намісництва зазначено: «Плавню тече Трубайло межі пологих берегів з болотами і луками, ширину має 1–3 км, а глибину лише 1,5–2,5 м; стоїть на ньому багато гребель з водяними млинами, водяться щуки, соми, лини, яззі, карасі, окуні, лящі, судаки, плітки, в'юни...» [7]. Також в «Історії міст та сіл УРСР» зазначено, що у 1806 році в Переяслав-Хмельницьку налічувалося вісім водяних млинів та 30 вітряків [4]. У XIX ст. на річці Трубіж збільшується кількість мостів та паромних переправ, продовжувала функціонувала паромна переправа у с. Світільне, а біля с. Мостите збереглися давні мости та броди. Наприкінці XIX ст. у Баришівці діяло десять водяних млинів [4].

Етап початкової зміни ландшафтної структури річища Трубіжу (кін. XIX–поч. XX ст.). Перебудова ландшафтної структури річища Трубіжу розпочалася з початку XX ст. За «Великим планом перетворення природи» планувалося осушити землі, які раніше не використовували зовсім, або використовували мало, з метою введення їх у сільськогосподарське виробництво. Долина Трубіжу мала широку, заболочену заплаву, що стимулювало проведення меліоративних робіт. Перше осушення долини Трубіжу розпочалося з розчищення та поглиблення

річища. Метою проведення меліоративних робіт було збільшення площі сінокісних угідь на заболочених землях. У «Щорічнику Музею Полтавського Губернського відомства. 1913 рік» зазначено, що «...з весни 1910 року розпочалося осушення заболочених річок Полтавської губернії. У першу чергу мали бути осушені річки Трубіж та Супій. Результатом осушення є поступова зміна складу рослинності долин цих рік з повним вимиранням деяких видів рослин» [11]. Тут же йдеться і про прориття каналу у 1912 році від Переяслава (Дубової шиї) до Баришівки: «...до цього часу в нижній частині долини р. Трубіж до Баришівки уже був проритий головний канал...» [11]. Після прориття каналу між старим та новим руслом відстань була не скрізь однаковою: відстань від пристані, що біля Городища, і до х. Заостровського становила 200–300 м, а від пристані і до с. Пристроми – 150–250 м [11].

У проритті каналу участь брали мешканці сіл та хуторів Пристроми, Гайшин, Гланишів, Вовчків, Заостровського та Борщів. Канаву копали селяни вручну спеціальними та звичайними лопатами. За три роки (1910–1912) прокопано каналу, протяжністю 27,5 км, від Дубової шиї (біля с. Гайшин) до станції Київ – Ніжин. У районі Товарячого гаю через нове річище було збудовано міст.

З 1915 р. до 1922 р. меліоративні роботи велися з перервами. Головним завданням було збільшення перерізу магістрального каналу на ділянці Копцевичева Гребля – Дубова Ши́я протяжністю 4–5 км [8]. За час проведення першого осушення на магістральному каналі не було збудовано жодних гідротехнічних споруд. Виконані роботи не дали належного ефекту, так як сприяли лише поліпшенню умов використання природних сіножатей. Тобто меліоративні роботи сприяли лише швидкому відведенню поверхневих вод. На інтенсивне осушення ця меліоративна мережа не була розрахована, тому не могла забезпечити можливість використання осушених земель під сільськогосподарські культури.

Після спорудження меліоративної системи не було організовано належного нагляду за магістральним каналом та боковою мережею, вони почали заростати та замулюватися, а осушені землі поступово заболочувалися. Землі, які використовувалися раніше як прекрасні природні сіножаті, нині давали менші врожаї сіна та ще й низької якості.

Етап перебудови ландшафтної структури річища Трубіжу під час I та II Світових воєн (10-ті роки XX ст. – 1950 р.). У роки Першої світової війни господарське освоєння річища Трубіжу призупиняється. Унаслідок бойових дій мости і дамби, як стратегічні об'єкти, знищували. Виводили з ладу промислові підприємства та гідротехнічні споруди. У 1917 р. у Переяслав-Хмельницькому з промислових підприємств діяли лише один водяний, 4 парові і 3 вітряні млини [4]. Починаючи з 1919 року розпочалася відбудова мостів і дамб, реконструкція млинів, відновлення меліоративних робіт.

За роки Другої світової війни господарське освоєння річища знову призупиняється. Під час бойових дій руйнували відбудовані мости та дамби, виводили з ладу водяні млини. Після завершення війни розпочалися інтенсивні роботи з відновлення зруйнованих гідротехнічних споруд. У протоколі № 8 від 14 березня 1945 року на засіданні Виконкому Переяслав-Хмельницької Райради депутатів трудящих зазначено: «Зобов'язати зав. Райшляхвідділом зруйновані відкоси дамби поруч з вантажною пристанню укріпити до початку повідді з місцевих матеріалів, які можна заготовити в районі дамби: хворост, гілля і камінь».

Етап активної перебудови ландшафтної структури річища Трубіжу (50-ті –

80-ті роки XX ст.). У 60–70-х роках XX ст. на території УРСР проводиться інтенсивне осушення заболочених земель. Розпочате у 1956 році друге розчищення Трубіжу було спрямоване на збільшення посівних площ колективного господарства та своєчасне відведення надлишкових вод з осушувальної території. Очищення проводилося спеціально створеною організацією «Трубіжбуд» з урахуванням технічних досягнень меліоративної науки. Річище Трубіжу перетворили на магістральний канал. У праці І. А. Запольського зазначено: «Довжина магістрального каналу 124,6 км; поперечний переріз – парабола з параметрами $P = 6$ –18 м; верхня ширина каналу коливається від 9,2 до 29 м; глибина каналу від 2,6 до 3,8 м» [2].

Побудову магістрального каналу від м. Переяслав-Хмельницький до с. Мокрець, протяжністю 95 км, запроектовано по старому річищу. Роботи були спрямовані на його поглиблення та розширення. Від с. Мокрець і до верхів'я Трубіжу запроектовано прокласти нове річище, довжиною 19,6 км, що проходить по тальвегу заплави [8]. Від гирла річки до м. Переяслав-Хмельницький проведення регулювальних робіт не планувалося.

На магістральному каналі збудували 19 шлюзів-регуляторів, для подачі води в бокову мережу в періоди маловоддя для зволоження земель. Для швидшого будівництва гідротехнічних споруд було створено спеціальні проммайданчики, де виготовляли деталі вже запроектованих споруд за допомогою стандартних форм. Ці деталі перевозили до місця будівництва гідротехнічної споруди, де їх монтували спеціальні бригади. Такий метод значно здешевлює та пришвидшує будівництво. Ці споруди зводили із якісного залізобетону, тому вони мали високу міцність та були розраховані на тривале використання.

Для кращого сполучення між осушувальними каналами розпочато будівництво доріг загальною протяжністю 32,48 км. У місцях перетину дорожніх шляхів з каналами побудовано 18 мостів, 12 з яких – на магістральному каналі, та 128 переїздів, які були побудовані із залізобетонних труб [8].

Однак проведення великомасштабних інтенсивних меліоративних робіт призвело до обміління річки, особливо в посушливі періоди. Цю проблему необхідно було вирішувати негайно, тому що річище Трубіжу було головним водогосподарським каналом регіону. Для відновлення водності річки було прийнято рішення про перекидання води з басейну Десни, проти течії Остра, у Трубіж. З цією метою на р. Остер побудували чотири перекачувальні насосні станції потужністю 6 м³/с. Верхів'я річища Трубіжу перебудували і сполучили каналом з р. Остер.

З 1954 р. до 1966 р. було споруджено Трубізьку осушувально-зволожувальну систему – меліоративну систему двобічної дії, яка була спрямована як на осушення, так і на зволоження земель у період вегетації сільськогосподарських культур.

Значних змін зазнало гирло річища Трубіжу під час спорудження Канівського водосховища. Колишнє місце впадання річки в Дніпро (біля с. Устя) тепер було затоплене. Для захисту земель від затоплення побудовано Трубізьку насосну станцію, яка перекачує воду з р. Трубіж у Канівське водосховище, та три захисні дамби. Під час спорудження насосної станції було прорито котлован глибиною нижче рівня ґрунтових вод. Після цього розпочалися роботи з поетапного встановлення арматурних конструкцій та опалубки, які заливалися бетоном. У кінцевому результаті насосна станція мала вигляд випусків-водоскидів та мостового переходу [3]. Насосна станція складається з 8 насосів, потужність

яких становить 85 м³/с. Рівень води Трубіжу біля насосної станції сягає 85 м над рівнем моря, що на 6 м нижче рівня вод Канівського водосховища.

Ландшафтна структура гирла річища Трубіжу зазнала змін ще до спорудження насосної станції. У 1948 р. на цьому місці було побудовано Трубайлівську ГЕС, яка мала забезпечувати електроенергією 4 села: Андруші, В'юнище, Карань, Козинці. Однак конструкція була хиткою і, коли 1949 р. навесні піднявся рівень води, електростанція не витримала і зруйнувалася [3].

До складу робіт, що суттєво змінили ландшафтну структуру гирла річища Трубіжу, окрім спорудження насосної станції, входило будівництво захисної дамби з її дренажними системами та підвідними каналами. Ця дамба в технічній документації значиться під № 1. Бере початок від гирла Трубіжу і тягнеться на 9840 м до х. Чубуки. У місці прилягання до насосної станції (848 м) дамба укріплена залізобетоном [3]. Головним завданням дамби є захист земель та населених пунктів від затоплення. Паралельно дамбі було прокопано дренажний канал, роль якого полягала у відведенні надлишкової води, що просочується з водосховища, назад у Трубіж.

Трубізька насосна станція є однією з найпотужніших в Україні, однак її експлуатація ускладнюється постійним видаленням піску та мулу, які приносяться Трубіжем до насосів. З метою вирішення цієї проблеми вирішено створити підводний кар'єр, де б акумулювалися всі наноси. Роботи з розробки кар'єру розпочали у місці впадання дренажного каналу в Трубіж.

Унаслідок проведення інтенсивних меліоративних робіт від повноводної, судноплавної річки залишилося випрямлене та зарегульоване річище. Результатом негативного антропогенного впливу є прискорення течії, зубожіння флори та фауни, а припинення самоочищення вод призвело до цвітіння води.

Сучасний етап антропогенізації річища (90-ті роки XX ст. – поч. XXI ст.). Початок XXI ст. характеризується значною розораністю басейну річки Трубіж, результатом якого є замулення річища та ерозія ґрунтів. Унаслідок послаблення догляду за меліоративними землями та гідротехнічними спорудами відбувається часткове природне заболочення річища та заплави.

На сьогодні річище Трубіжу має ширину до 15 м, відрегульоване по всій протяжності. Починаючи з 2003 року підприємством «Трубіжводоексплуатація» було розгорнуто роботу з очищення річки Трубіж на відрізу 14 км у межах м. Переяслав-Хмельницький. Мета очистки – поглибити річище та зменшити площі підтоплення територій під час весняних повеней. У результаті проведених робіт з дна та берегів річища було вийнято 140 тис. м³ ґрунту.

Висновки. Господарське освоєння Трубіжу тривало упродовж багатьох тисячоліть, було постійним, але нерівномірним. Початком антропогенізації річища вважається активне будівництво мостів, дамб та водяних млинів. Інтенсивне антропогенне навантаження на ландшафт Трубіжу відбулося у минулі два століття, що було зумовлено проведенням осушувальних меліоративних робіт. Активна антропогенізація річища Трубіжу призвела до міління річки, зубожіння флори та фауни, повної перебудови ландшафтної структури річища з натурального в антропогенне. Унаслідок відсутності нагляду за меліоративними землями та гідротехнічними спорудами відбувається природне повернення до заболочення. Тому, у XXI ст. потрібно враховувати попередній негативний досвід інтенсивного антропогенного навантаження на Трубіж, унаслідок чого було повністю трансформовано річище, для подальшої розробки регіональних планів та проектів з раціонального природокористування.

1. Гузій В.М. Золота очеретина: Броварщина / В.М. Гузій // Історико-краєзнавчі нариси. – Бровари, 1997.
 2. Запольский И.А. Влияние мелиорации на водный баланс Украинского Полесья (на примере бассейна р. Трубеж) / И.А. Запольский. – К.: Наук. думка, 1991. – 166 с.
 3. Іващенко В. Дніпро невпізнанно змінили / В. Іващенко. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 4–12.
 4. Історія міст і сіл Української РСР. Київська область. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. – (Збірник томів «Історія міст і сіл Української РСР»: у 26 т. / гол. редкол. П.Т. Тронько (голова) [та ін.]). Т. 10 / [обл. редкол.: Рудич Ф. М. (голова) та ін.]. – 1971. – 823 с.
 5. Кисіль І. Матеріали до вивчення гідронімії Баришівщини / І. Кисіль // Наукові конференції. – Переяслав-Хмельницький, 2013.
 6. Кононенко М. Науково-технічний рівень часів Київської Русі та українського Козацтва / М. Кононенко // Українознавство. – К., 2010. – № 1 (січень). – С. 6–8.
 7. Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст. / Упорядники: Г.В. Болотова, К.А. Вислобоков, І.Б. Гирич, Т.Ю. Гирич, О.І. Гуржій, П.П. Найдено. – К., 1989. – 392 с.
 8. Пшеничний Н.І. Осушення і освоєння заплави річки Трубіж / Н.І. Пшеничний, К.С. Семенов. – К., 1957. – 58 с.
 9. Савчук А.П. Нові мезолітичні стоянки в Київському Подніпров'ї / А.П. Савчук // Археологія. – 1974. – № 13. – С. 42–52.
 10. Толочко М. Трубіж і Пристроми / М. Толочко // Педагогічні обрії. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 8. – С. 14–15.
 11. Толочко М. Трубіж і Пристроми / М. Толочко // Педагогічні обрії. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 9. – С. 4–5.
-
1. Huziy V.M. Zolota ocheretyna: Brovarshchyna / V.M. Huziy // Istoryko-krayeznavchi narisy. – Brovary, 1997.
 2. Zapol'skyi Y.A. Vlyyanye melyoratsyy na vodnyy balans Ukraynskoho Poles'ya (na prymere basseyna r. Trubezh) / Y.A. Zapol'skyi. – K.: Nauk. dumka, 1991. – 166 s.
 3. Ivashchenko V. Dnipro nevpiznanno zminyly / V. Ivashchenko. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2017. – S. 4–12.
 4. Istorya mist i sil Ukrayins'koyi RSR. Kyiv's'ka oblast'. – K.: Hol. red. URE AN URSR, 1971. – (Zbirnyk tomiv «Istorya mist i sil Ukrayins'koyi RSR»: u 26 t. / hol. redkol. Tron'ko P. T. (holova) [ta in.]). T. 10 / [obl. redkol.: Rudych F. M. (holova) ta in.]. – 1971. – 823 s.
 5. Kysil' I. Materialy do vyvchennya hidronimiyi Baryshivshchyny / I. Kysil' // Naukovi konferentsiyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2013.
 6. Kononenko M. Naukovo-tekhnichnyy riven' chasiv Kyiv's'koyi Rusi ta ukrayins'koho Kozatstva / M. Kononenko // Ukrayinoznavstvo. – K., 2010. – № 1 (sichen'). – S. 6–8.
 7. Opysy Kyiv's'koho namisnytstva 70–80-kh rokiv XVIII st. / Uporyadnyky: H.V. Bolotova, K.A. Vyslobokov, I.B. Hyrych, T.YU. Hyrych, O.I. Hurzhiy, P.P. Naydenko. – K., 1989. – 392 s.
 8. Pshenychnyy N.I. Osushennya i osvoyennya zaplavy richky Trubizh / N.I. Pshenychnyy, K.S. Semenov. – K., 1957. – 58 s.
 9. Savchuk A.P. Novi mezolitychni stoyanky v Kyiv's'komu Podniprovyi / A.P. Savchuk // Arkheolohiya. – 1974. – № 13. – S. 42–52.
 10. Tolochko M. Trubizh i Prystromy / M. Tolochko // Pedahohichni obriyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2006. – Vyp. 8. – S. 14–15.
 11. Tolochko M. Trubizh i Prystromy / M. Tolochko // Pedahohichni obriyi. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi, 2006. – Vyp. 9. – S. 4–5.

Подано до редакції 15.08.2019

Рецензент – доктор географічних наук І.П. Ковальчук